

Izvorni znanstveni rad
UDK 232.9:886.2.09(497.5DUB)"17"
Priljeno: 24.1.1998.

PASIONSKA TEMATIKA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA U DUBROVNIKU

SLAVICA STOJAN

SAŽETAK: Tumačenjem Kristove smrti počinje duboka i čuvstvena pobožnost kao razumijevanje njegove trpeće mistike koja je kroz stoljeća zadobila potpuno ljudski karakter. Vjerska čuvstva potaknula su stvaralačko djelovanje i na literarnom planu. U hrvatsku književnost pasionsku temu unijeli su već anonimni pisci 14. i 15. stoljeća. Razvijali su je pisci 16. stoljeća nastavljajući srednjovjekovni misticizam i askezu ranijega razdoblja. Pisci 18. stoljeća slijede književnu tradiciju, njezine pjesničke kalupe, pa čak i jezičnu frazu oplodjujući književne forme vlastitom pjesničkom individualnošću, primjerice Anica i Pero Bošković. U inače skromnom doprinosu franjevaca u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća književna povijest bilježi imena trojice subraće samostana Male braće u Dubrovniku koji su se okušali u pisanoj formi *puta od križa* unoseći u nju književnoestetska obilježja, Timotej Gleđ kao prevodilac, a Vlaho Letunić i Leopold Radić kao samostalni autori.

Pasion u kršćanskoj ikonografiji općenito označava Isusovo trpljenje. Duhovnim dijelom Isusovoga pasiona pisci smatraju vrijeme od posjeta Lazaru u Betaniju do molitve u vrtu Getsemani. Noćnom molitvom u podnožju Maslinske gore započinje Isusovo tjelesno trpljenje koje se zaključuje njegovom smrću na križu. Križni je put, zapravo, samo posljednji dio Isusove drame od Pilatove kuće do vrha Kalvarije. On se u kršćanskoj ikonografiji naziva križni put odnosno *via crucis*, ali i *via sancta*, *via dolorosa* i *via Calvariae*.

Slavica Stojan, viši je znanstveni suradnik Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik.

Kako se razvijala pasionska motivika

Budući da je po kršćanskoj vjeri Krist svojim uskrsnućem spasio svijet od vječne smrti, Uskrs je najvažniji kršćanski blagdan, a simbolika križa za sve kršćanske zajednice poglaviti je put spasenja. Stoga možemo reći da je i Novi Zavjet nastao upravo zbog Isusove spasiteljske smrti na križu i njegova uskrsnuća od mrtvih.

Literarnu podlogu za pasionske motive pružaju pojedina Pavlova pisma, četiri kanonska evanđelja, komentari crkvenih otaca i starokršćanskih apologeta, apokrifni spisi te posebice Petrovo i Nikodemovo Evanđelje. Nijedno razdoblje Isusova života nije tako dobro opisano kao njegovo trpljenje i smrt. Iako pasionsko događanje sadržava samo događaje od Velikog Četvrtka do Uskrsnog jutra, ono zauzima šestinu Evanđelja. Najranije Markovo Evanđelje seže povijesno najbliže događajima. Isusovo djelovanje prikazano je kao ispunjenje volje Božje. Na Markovo se oslanja mlađe Matejevo Evanđelje, koje teološki bolje ulazi u Kristov život. Luka ga prikazuje kao čovjeka koje se ne može oglušiti na patnje bližnjega, a Ivanovo, najmlađe Evanđelje, s najrazrađenijim je teološkim objašnjenjem koje naglašava Isusovu suverenost u trpljenju.

Poslije smrti Karla Velikoga duhovno središte carskog dvora preselilo se u samostane koji su uz vjerske i gospodarske zadaće, preuzeli skrb za književnost i likovnu umjetnost. Odigrali su presudnu ulogu u razmišljanju o Isusovu trpljenju. Tumačenje Isusove smrti na Kalvariji sa središnjom porukom o tome da je kroz trpljenje na križu spasio čovječanstvo, bilo je poticaj vjerniku da pođe za Kristom i uzme vlastiti križ na leđa. U 11. i 12. stoljeću slika Krista kao Božjega sina mijenjala se u priliku mučenika nalik čovjeku koji trpi. Prvi koji je počeo gajiti pobožnost Kristova trpljenja bio je cistercitski opat Bernard iz Clairvauxa (+1153). On je pasionske događaje razdijelio u određene prizore i dopunio ih primjerenim tekstovima. Bernardove predike neprestano su prepisivane i prevedene. S njim zapravo počinje duboka i čuvstvena pobožnost i razumijevanje Kristova trpljenja. Njegova trpeća mistika u temeljima je promijenila misaonost i literaturu. U 13. stoljeću pasionska prilika Kristova dobiva potpuni ljudski karakter. Pri tome se javljaju i boli Majke Božje zbog razapetog sina, što od 14. stoljeća nadalje postaje usporednom temom Isusovu pasionu. Na pragu oblikovanja križnoga puta kao osobite pobožnosti kojom se častilo Isusovo trpljenje i supatništvo s njime, javlja se na desetine pobožnosti s različitošću pasionske motivike. Tada se, među ostalim, javlja i pobožnost Žalosne Majke Božje, kao i pobožnost Isusova Tijela, Krvi, Srca, itd. Pasionске

molitve koje su pisali dominikanci i franjevci, u kasnom su srednjem vijeku, u posebnim pobožnostima, odigrale važnu ulogu u razvoju pasionske motivike. Hodočasnici, koji su u Jeruzalemu pažljivo pokupili sve podatke o Isusovu putu na Kalvariju, promicali su pobožnost koja je u razdoblju baroka postala najomiljenijom duhovnom zabavom. Vjerska čuvstva potaknula su stvaralačka djelovanja na literarnom, glazbenom i likovnom području toga doba.

Kult križa u razvoju pasionske tematike

Pojam križa mijenjao se od antike naovamo. Kršćanima prvih stoljeća, odgojenima u antičkome duhu, križ je bio obilježen sramotom, a slika Spasitelja koji umire zajedno sa zločincima prilično mučna. Oni su se manje pitali o povijesnom događaju Isusove smrti na križu, razumijevajući Evanđelja o posljednjim Kristovim danima u svjetlu njegova triumfalnoga uskrsnuća. Stvari su se u tom smislu počele mijenjati kad je Car Konstantin 351. ukinuo kaznu smrti na križu. Javljaju se kršćanski apologeti kao zagovornici razumijevanja Kristova križa kao simbola spasenja. Počeli su atribute Isusova mučeništva povezivati s vladarskim znakovljem. Car Konstantin je izgradio crkve na mjestu Isusova pribijanja na križ i na mjestu gdje mu je bio grob, a njegova majka Helena provela je dvije godine u Svetoj zemlji, potaknuvši i hodočasnike na taj put. Tako se tek u 4. stoljeću. počela razvijati pobožnost Isusovoj mucu u Jeruzalemu i upravo tu treba iskati početke motivike Isusova pasiona, koja se na Zapadu Europe razvila u kasnom srednjem vijeku priređivanjem pasionskih prikazanja tijekom Svetoga tjedna.

Anonimni pisci 14. i 15. stoljeća ovu su pasionsku temu unijeli u hrvatsku literaturu. Razrađivali su je pisci 16. i 17. stoljeća nastavljajući srednjovjekovni misticizam i askezu ranijega razdoblja. Ističu se u Dubrovniku Jakov Bona (1469.-1535.) s velikim epom *De vita et gestis Christi*, Damjan Beneša (1477.-1539.) sa svojim golemim spjevom od 8300 stihova *De morte Christi*, koji je opširna parafraza evanđelja s temom muke i smrti Kristove. Mavro Vetranović napisao je u monološkom obliku *Tužbu djevice Marije na krili Jezusa mrtva držeći*. *Piesan Muke Issukarstove* djelo je Ivana Bunića iz 17. stoljeća. Slijedeći književnu tradiciju i pisci 18. stoljeća prihvaćuju pjesnički izraz svoje književne tradicije, njezine pjesničke kalupe, pa čak i jezičnu frazu, ali unoseći u njega i osobine svoje pjesničke individualnosti.

Književna djela s pasionskom tematikom obično su se čitala ili izvodila tijekom korizme, na Cvjetnicu ili na Veliki Petak, a pisana su za puk. Pisac je

tu išao prije svega za tim da približi Isusovu muku i priprostim, nenaobraženom čovjeku, da ga uputi u spasonosnost vjerovanja u Boga i da mu običnim svakodnevnim jezikom otkrije kreposti ljudskoga života.¹

Pasijsku pobožnost na osobiti su način u svijetu i u nas razvijali franjevci. Sveti je Franjo, kao osnivač toga reda, bio znamenovan znakovima križa. Gospodinova muka na križu bila je središte njegove posebne ljubavi i štovanja. Križ stoga zauzima važno mjesto u franjevačkim crkvama. U franjevačkoj crkvi u Dubrovniku postojao je još prije potresa poseban oltar Svetoga križa. Propovijedima tijekom korizme na hrvatskom jeziku, na koja je hrlio dubrovački puk, franjevci su pasionsku pobožnost širili među narodom. Na franjevačke pasionske pisce imalo je velik utjecaj pobožno djelo bosanskoga franjevca Matije Divkovića, *Plac Blascene Gospe Bogorodize u muzzi Spasitegljovoj*. Ivan Matijašević je dopisao na rukopisu toga djela bez naslova, u knjižnici Male braće u Dubrovniku, tko je autor, kao i podatak da je živio godine 1616.² Klement Rajčević prepisao je 1802. godine dramsko djelo Petra Kanavelića *Mukka Gospodina nascega Jesussa Isukarsta*, a naveo je i to da je djelo prikazano u Korčuli 1663. godine.³

Sisto Viceljčić, rodom iz Rijeke dubrovačke, živio je između 1690. i 1759. godine i bio višekratni gvardijan franjevačkog samostana u Dubrovniku. U vjerskom životu svoga reda, više nego u književnom životu Grada u 18. stoljeću, sudjelovao je jednim rukopisnim priručnikom za svećenike u kojemu se, među ostalim, nalazi i *Muka Gospodina Jezusa Isukrsta po Ivanu*, cap. 18.⁴

Kao autor jednog prijevoda u kojem je prikazana Muka Gospodinova javlja se u Dubrovniku i jedna žena. To je Marija Bettera (1671.-1765.), najstarija kći Bara Bettere i tetka Anice Bošković i njezine braće. Njezini suvremenici, biografi spominju je kao naobraženu ženu velikoga duha. Proživjevši bezbrižno i ugodno djetinjstvo u očevoj kući, udala se s 18 godina za isto toliko starijega Krista Dimitrovića potomka renesansnog pjesnika Nikole Dimitrovića. Rodila je dvanaestero djece od kojih je polovicu izgubila za svoga života, ostavši udovicom sa samo 45 godina. Svoj je teški bol tažila u pobožnim stihovima

¹ *Crkvena prikazanja starohrvatska 16. i 17. vijeka*. Zagreb: Stari pisci hrvatski JAZU, knj. 20, 1893.

² *Zbornik dubrovačkih pjesnika*, rkp. 203 (Arhiv Samostana Male braće u Dubrovniku, dalje: ASMB).

³ *Pobožne drame i pjesme nekih dubrovačkih pjesnika*, rkp. 135 (ASMB).

⁴ Miroslav Pantić, »Književnost Dubrovnika i franjevci«, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku* Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost, Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985: 293-320; Mijo Brlek, *Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku*. Zagreb: JAZU 1970: 44.

koje je prevodila unoseći u njih vlastitu osjećajnost. Tako je uz sedam popijevaka Girolama Torniellija, prevela jednu od nabožnih dramskih pjesama u Dubrovniku omiljenog talijanskog pjesnika Pietra Metastasija: *La Passione di Gesù Cristo, Signor nostro*. Naslov prijevoda Marije Bettere vrlo je jednostavan: *Muka Isukrstova*.⁵ Njezin prijevod je slobodan; ona je, naime Metastasijev stih općenito nepovezan u strofe zamijenila osmercima svrstanim u kvartine, a posebne stihove Metastasijeve, s naročitim rimama svrstala je u peterce i šesterce.⁶ Likovi njezina dramskog pjesničkog djela su Petar, Ivan, Mandaljena i Josip od Erimathea. Tako je od nabožne dramske pjesme koja se svečano izvodila u crkvi uz pratnju orgulja, Marija Bettera učinila jednostavno prikazanje u kojega je u muke Kristove na njegovu putu trpljenja i križnome putu, kao i u muke Marije njegove majke, dodala osjećaje svoje osobne tragike plačući "tužna samu sebe". Ovo djelo je bilo izvedeno prvi put 1730. godine. Šenoa je radeći antologijski izbor iz naše starije književnosti, uvrstio i dio Marijina prijevoda Metastasijeve *Muke Isukrstove* 1873. godine i ne znajući da je objavio neoriginalno pjesničko djelo.⁷

U arhivu Male braće u Dubrovniku nalazi se rukopis crkvene drame pod naslovom *La passione di Gesù Christo*, anonimnog autora, po svoj prilici franjevca, nastao krajem 18. stoljeća na talijanskom jeziku. Glavni likovi su sv. Petar, sv. Ivan i Nikodem. Razgovor koji vode povezan je s Kristovom mukom i uskršnućem.

Motivom pasiona književno se iskazao i hrvatski latinist, Dubrovčanin Faustin Galjuf. Napisao je djelo koje je ostalo u rukopisu: *Sulla passione di Christo*, a koje je pročitao 1784. na skupštini akademika rimske Arkadije.⁸ Još je jedan Dubrovčanin, latinski pisac, posvetio dio svoga književnog opusa tematici pasiona: isusovac Rajmund Kunić u VIII. i IX. epigramu svoga ciklusa *Sacra*, u kojima govori o Isusovoj žrtvi na križu zbog ljudskih grijeha. Oni očituju pobožnost zadovoljštine i zahvalnosti za Gospodinovu žrtvu.⁹

⁵ Marija Dimitrović Bettera, *Muka Isukrstova*, rkp. IV, b, 78 (Arhiv HAZU, Zagreb).

⁶ Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika*. Zagreb: JAZU 1970: 178.

⁷ Slobodan P. Novak, »Pietro Metastasio u hrvatskoj dramskoj književnosti 18. stoljeća.«, u: *Dani hvarskog kazališta, XVIII stoljeće*. Split: Čakavski sabor, 1978: 457.

⁸ *Ottave del Marco Faustino Gagliuffi, fra gli Arcadi, Chelinto Epirotico, recitato per la prima volta nell' Arcadia*. Autograf datiran iz Rima 1784. Rkp br. 221 (Znanstvena knjižnica u Dubrovniku, dalje: ZKD).

⁹ »Epigrammata sacra.«, u: Cunichius, *Epigrammata*. Ragusii: Typis Antonii Martecchini 1827: 1-20; Miljenko Belić, »Teološki motivi u Kunićevom epigramatskom ciklusu *Sacra*.«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996): 135-142.

Pasion u poeziji Anice Bošković i njezina starijega brata Pera Boškovića

Pasijska tematika očitovala se u starijoj hrvatskoj književnosti kroz nekoliko *plačeva*, prvo u skromnom ruhu srednjovjekovne pučke crkvene poezije, zatim u umjetničkom ruhu renesansne poezije, pretežito u dijaloškoj ali i u monološkoj formi, razvijajući se kao osobita vrsta dijaloških religioznih pjesama vezanih uz muku Kristovu ili plač Djevice Marije za raspetim sinom.¹⁰ Održali su se u religioznom životu našeg naroda kroz mnoga stoljeća, a tragovi im sežu duboko u srednji vijek.

Osobito je diljem hrvatske obale bio raširen osmerački dijaloški *plač*. U njemu je bilo težište na zajedničkoj tužbi Marije i njene družine za mrtvim Kristom, ili je pak iskazivao odnos majke prema mučenom i raspetom sinu.¹¹ *Razgovor Bogorodice s križem* počinje stihovima:

Križu tvrdi i nemili
mного mene ti rascvili...¹²

Pjevao se u crkvama i u pasionskim procesijama, čineći u oba slučaja dio crkvenoga obreda.¹³ Najstariji takav plač je iz Rapske pjesmarice koji je 1471. godine zapisao svećenik Matej Picić. Petar Knežević (oko 1702.-1768.) objavio je *Muku Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove u Mlecima* 1753. godine, djelo iz roda naših brojnih Gospinih plačeva koji su se još od 15. st. pjevali po crkvama.¹⁴ Doživjelo je cijeli niz izdanja sve do našeg vremena.

U različitim formama nalazimo *plačeve* i u Dubrovniku 18. stoljeća.¹⁵ U njima je uvijek posrijedi grešnik koji suzama pokajnika oplakuje vlastite grijehe, pa se baroknim plačem smatraju Gundulićeve *Suze sina razmetnoga*, Bunićeva

¹⁰ Franjo Fancev, »Plač blažene dive Marije.«, *Grada za povijest književnosti hrvatske* 13 (1938): 193-212.

¹¹ Nikica Kolumbić, »Splitski ulomak jedne dijaloške pjesme iz početka XVI. stoljeća.«, *Zadarska revija* 7/2 (1958): 160-164.

¹² Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska 1945: 48.

¹³ Hrvoje Morović, »Splitski tekst "Gospina plača"«. «*Čakavska rič* 2 (1974): 149-153.

¹⁴ Karlo Kosor, »Nepoznati "Gospin plač" s otoka Raba.« *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 25 (1978): 403-443.

¹⁵ M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti*: 334.

Mandaljena pokornica, Uzdas Mandaljene pokornice Ignjata Đurđevića, Kanižlićeva *Sveta Rožalija*.¹⁶

Za dulju osmeračku pjesmu Anice Bošković, *Rasgovor s'Iskukarstom na Kriscju propetiem*, moglo bi se, također, reći da je iz roda *plačeva*. Pjesnikinja nariče nad svojim grijesima koji su uzrok Isusove smrti na križu, želeći ih s krvi strti. Poklanja mu svoj život i svoju ljubav. Pjesma je ostala neobjavljena, a sačuvala se u različitim rukopisima.¹⁷ Ispjevana je u osmeračkom katrenima ab, ab rime (osim šeste, sedme i osme strofe koje su činkvečentine).¹⁸ Krajnje pojednostavljnim jezičnim izrazom pasionske književne tradicije pjesnikinja izražava svoju privrženost pasionskoj pobožnosti, posebice kultu Srca Isusova. Posljednjim stihovima otkriva svoju žudnju da služi Gospodinu do vijeka, odbacujući udaju i majčinstvo. To je savjet koji daje dubrovačkim djevojkama i u svome *Rasgovoru pastirskom...*, potaknuta, među ostalim, Kašičevim učenjem, a slijedeći poruke njegova pobožnog djela *Perivoj od djevtva*.¹⁹

¹⁶ Pavao Pavličić, »Neke zajedničke crte baroknih *plačeva*.«, u: *Rasprave o Hrvatskoj baroknoj književnosti*. Split: Čakavski sabor, 1979: 107.

¹⁷ *Rasgovor s'Isukerstom na krixu pribjenim*, rkp 164 (ZKD); *Razgovor s'Isukerstom na kriscju propetiem*, R 3790 (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, dalje: NSB).

¹⁸ Ovoj je pjesmi zaniijekao Stjepan Kastropil autorstvo Anice Bošković, povodeći se za jednim rukopisom u današnjoj Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, na kojem je Aničino ime prekríženo rukom don Luke Pavlovića, dubrovačkog prepisivača i upisano ime pjesnika Brnje Ričardića. Slijedeći Kastropila i Zdenka Marković napominje da *Razgovor na križu s'Isukerstom...* nije pjesma Anice Bošković. U prilog autorstva Anice Bošković govore još dva prijepisa ove njezine pjesme od kojih je jedan u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku a drugi prijepis u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu na kojima nije sporno autorstvo. Bez obzira na sve to, sama ova pjesma svojim leksičkim, stilskim i sadržajnim momentima neprijeporno dokazuje da ju je napisala Anica Bošković.

¹⁹ Slavica Stojan, »Duhovni život dubrovačkih gospođa u 18. stoljeću.«, *Dubrovnik* 6/6 (1996): 120-136.

*Razgovor s Isukrstom na križu propetijem
Anice Bošković djevojčice dubrovačke²⁰*

Ah podoban ko bi bio
Ovo otajstvo spovidjeti
Da si mogo, da si htio,
Za me vječni Bože umrijeti?

Ako suzam srca moga
Ja ne operem rane tvoje;
Tvoga od Križa prisvetoga
Jaoh tvrđe je srce moje.

Ah kajem se moj ljubljani
Ah da mogu s krvi strti
Grijež mrzeći nesmiljeni
Uzrok gorke tvoje smrti.

Ljubav tvoju za platiti
Sve ljubavi sve harnosti,
I za Tebi zaplatiti
Svi vjekovi nijesu dosti.

Treptim, suče rasrđeni,
Kad razmislim grijehe moje
Ufam ćaćko moj smiljeni
kad razgledam rane tvoje.

Ah! ljubim te moj ljubljani.
Koliko sam vele Tebe
Tako lijepa potlačila
Toliko sam opet Tebe
Izranjena obljubila

Još te da mi neharnici
Braniš s Tobom uživati
Dosta mi je za mu diku
Sadar s Tobom vojevati

---

²⁰ R 3790 (NSB).

I za paka s Tobom biti.
 Blaženijeh po sred broja
 sad ću Tebe ja slijediti
 Krvavoga posred boja
 Grijesim sam te izranila
 Rana mojijeh blag liječniče.

Kroz tvoje prsi rastvorene
 Kažeš meni srce tvoje
 Nu za uzdarje drago od mene
 Harno prosiš srce moje.

Dobio si ah dobio
 Duše moje vjereniče
 Ranam si me čim zanio
 Tvrđijeh srca dobitniče.

Za tvoj život izmučeni
 Vas moj život poklonit ću
 Za tvu ljubav moj ljubjeni
 Svu mu ljubav posvetit ću.

Ova Aničina pjesma podsjeća i na *Vrhu svetoga križa* Iva Bunića Vučića, u kojoj se otkrivaju stilske osobitosti baroka, a izgrađena je na antitetičkom paralelizmu između Marije i križa.²¹ I u pjesmi Anice Bošković antitetičnost je iskazana u suprotnosti tvrdog i okrutnog križa i Isusova milosrđa i ljubavi, ali i u kontrastu ljudskoga grijeha i Božjeg trpljenja za njegovo otkupljenje.

Razgovor s Isukrstom na križu propetijem napisana je prema molitvenom obrascu u kojem apostrofa nije samo pjesnička figura, već je i najvažniji element kompozicijskog principa.

Sadržajno je u pjesmi, u situaciji čovjeka - grešnika, iskazana žudnja za sjedinjenjem s Bogom, što je dominantna misao jezuitizma. To je ujedno i molitoslovni sadržaj ove liturgijske pjesme. Ekstatični doživljaj ljubavi prema božanstvu stavio je pjesnikinju pred izuzetan zadatak. Kako je prikazati, na koji način očitovati tu zanosnu ljubav prema Kristu?

²¹ Dunja Fališevac, *Ivan Bunić Vučić*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, Sveučilišna naklada Liber, 1987: 107.

Anica je iskazuje tradicionalnim pretrarkističkim ljubavnim toposima kao što su ljubavni treptaji, rane, uzdisaji, ljubav, duša, srce. Uz renesansni leksički rekvizitorij, koristi i njihove poredbe. Pored motiva suza, koje su metafora religiozne barokne poeme (Bunić, Gundulić itd), javlja se i barokni motiv grijeha i kajanja. Paralelizam sadržaja podiže figurativnost jezičnoga izričaja.

Anica je kao odani učenik isusovačkih vjeroučitelja i tumača vjere svoju molitvu upućenu ovdje Isusu raspetom uputila dojmljivo, iskreno i nadahnuto.²²

Da je kult Srca Isusova povezan s pasionskom motivikom, dokazuju pjesme Anice Boškovićeve posvećene izranjenom Isusovom srcu:²³

Tvoje srce izranjeno,
O Jezuse moj ljubljeni,
Sve u plamih razgorjeno
Milostivo kažeš meni...²⁴

Kad klanjamo tvrde drače,
Čavle, kopje i križ sveti,
Kak' ne Srce, ke najjače
Htje za sebe muke uzeti...²⁵

Sličnoga je karaktera i pjesma *Za uzvisćenje svetoga kriscja pjesnaz*, autora Girolama Giglija u prijevodu fra Boscovica, u čijim se osmeračkim stihovima prepoznaju stilsko-jezične oznake narodne pjesme.²⁶ Girolamo Gigli (1660-1722), jedan od najpoznatijih rimskih arkađana i akademije Crusca bio je i član dubrovačke akademije Ispraznijeh.

²² Osam pjesama posvećenih Srcu Isusovu objavila je Anica Bošković u knjizi Ivana Matijaševića *Sarze prisveto Jezusovo rasgledano, sagljubljeno, cjastjeno, nasljedovano razmiscgljagnima, sctegnima, krepostima, sluscbam, pjesnima*. U Bnezijeh, u pritistictu Coleti, 1783.

²³ Pjesan druga, 348-352.

²⁴ *Pjesan trecja* (prijevod s talijanskog jezika): 352-355.

²⁵ Rkp. 942 (ASMB).

²⁶ Mirko Deanović, »O talijansko-jugoslavenskim književnim odnosima u 18. vijeku.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 10-11 (1962-63): 285.

Ali je drvo pricjenjeno
 Pristolje: ono prid pauna?
 Ali od pravde postavljeno
 gdi pedepsu vršit ima
 Ali sudac nam ushodi,
 Ali krvnik vodjen hodi?

Pasijske tematike su i pjesme posvećene Blaženoj Djevici u kojima se govori o njezinoj patnji gledajući sinovljeve muke. *Stabat mater* je uzvišena crkvena duhovna pjesma, koja nosi naslov prema sadržaju prvoga stiha, a ima oblik srednjovjekovne tužaljke. Njezino se autorstvo pripisuje sv. Bonaventuri (1221.-1274.). Poznata je po brojnim srednjovjekovnim redakcijama misala i litugijskih knjiga kao i rukopisa. Na latinskom jeziku izvodila se u crkvenom obredu na dan Sedam žalosti. Prevedana je na brojne žive jezike i pjeva se tijekom korizme. Pučki napjev ove pjesme nastao je u 14. st. i razvio se u mnoge varijante. Ljepota i umjetnička snaga tog teksta potaknula je mnoge kompozitore na njegovu glazbenu obradbu.

Splitski glazbenik Bajamonti uglazbio ju je u 18. st., a početkom 19. obradio ju je i dubrovački malobraćanin, kasniji bosanski biskup Sebastijan Franković (1800.-1864.).

Svoju je varijantu ove pjesme napisao Pero Bošković, stariji brat Ruđera i Anice Bošković.²⁷ Njezin prisran pučki karakter, očitovan osjećajnom pobožnosti korespondira, ne samo naslovom, s pučkim Plačem Marijinim ili Gospinim plačem koji su prikazivali muku i smrt Gospodinovu iz aspekta Marijina doživljavanja iste muke. Iako napisana isključivo iz religijskih pobuda, za nju se ne može reći da je bez umjetničkog produbljenja i lišena psihološke motivacije. Naprotiv, u njoj se osjeća prigušeni odjek potresne Jeremijine tužaljke "S kim da te sporedim, kako utješim kćeri sionska? Jer kao more tvoja je nesreća neizmjerna..." (Jr. plač 2.13). Apostrofa je i u ovom primjeru uzdignuta na razinu kompozicijskog pristupa. U prvom dijelu pjesme parafrazirani su elementi iz Marijina života vezani uz proživljavanje posljednjih sinovljevih trenutaka, dok se u drugom dijelu pjesme, u neposrednom obraćanju Djevici Mariji, moli za njezino posredovanje i preporuku kod Boga.

²⁷ Pjesma Pera Boškovića iz *Miscellanea* Marka Marinovića, R 5320 (NSB).

Pláč blažene Djeve Marije

Porodica bolno staše
kolak križa ter plakaše
Čim visjaše sin propeti.

Koje dušu žalostivu
Ucviljenu, boležljivu
prižestoki mač prostrijeli.

Ah, ko' bijedna, ko' ranjena
bi tad on priblažena
jedinoga majka sina

Ka tužaše i jadaše.
Mila majka čim gledaše
pridragoga muke sina

Ki bi čovjek ne cvilio
Kad bi majku tu vidio
U toliko tešku jadu.

Tko se ne bi ražalio
Kad bi majku zamislio
Pored s' sinom u skončanju

Cijeća grijeha svoga puka.
Isukrsta posred muka
I podložna bičim vidje.

Svoje čedo priljubljeno
Vidje u smrti zapušteno
Kad blaženi duh ispusti.

Majka vrelo od milosti
Čini gorkoj u žalosti
Da ja pored s Tobom tužim.

Čin da gori u srcu momu
Plam ljubavi prema tvomu
Slatkom rodu nek mu omilim.

I dopusti Majko sveta
Sina tvoga da propeta
Ljute u srcu rane ćutim.

Ranjenoga sina tvoga
Radi kleta grijeha moga
Muke samnom ti razdijeli.

Čini s Tobom da cviliti
I Jezusa svedč žaliti
Do smrtnoga časa budem.

Uz križ s tobom pribivati
I u družbi s tobom stati
U prigorku cvilu žudim.

Djevo izbrana vrh svijeh djeva
Budi meni milostiva
Neka s Tobom plakat mogu.

Daj mi sina križ nositi
I u dijelu raja biti
I častiti rane svete.

Daj mi biti izranjenu
Ovijem križem opojenu
I poroda krvi tvoga.

Ti me od ognja pakljenoga
Na dan suda pristrašnoga
S tvom pomoći Djevo obrani.

Čini da križ slobodi me
Smrt Jezusa da štiti me
Milos višnja da me obasja.

Isukrste kada prođem
S' svijeta ovoga čin' da dođem
Po tvoj' majci rajske u dvore.

Duša iz tijela kad se odijeli
Ti njoj čini da se udijeli
Neumrla kruna od slave.

Nastanak križnoga puta

Poseban književni oblik pasijske pobožnosti bio je *put od križa*, naročita vrsta pobožnog štiva namijenjenog praktičnoj svrsi vjernika, koja su u 18. stoljeću bila na velikoj cijeni u Dubrovniku.

Križni put je u nekom smislu iskustvo muke koje se sastoji od meditacija o pojedinim epizodama Kristove muke razdijeljene u postaje, kojima se poziva na štovanje Kristova puta prema Kalvariji. *Nastanak križnoga puta* u 14 postaja posljedica je dugog povijesnog razvoja pasiona da bi početkom 18. st. dobio

svoj konačni oblik kojim je osvojio mase vjernika.²⁸ Pobožnost *križnoga puta* vodila je vjernike na Isusov put križa, potičući ramišljanje i sudjelovanje s Raspetim, koja je privlačila još rane kršćane. Počeci *križnoga puta* vode u Jeruzalem, gdje su posjeti svetim mjestima počeci gajenja pobožnosti ljudskoga trpljenja Božjega sina.

Nastariji pisani izvori, koji se pozivaju na još starije, tvrde da je prvu pobožnost križnoga puta činila Marija, koja je po Isusovu uznesenju posjetila u dubokoj žalosti sva mjesta trpljenja svoga sina. O tome govori apokrifni spis iz 5. stoljeća *Transitus Mariae*. Prema predaji taj su put činili apostoli i pobožne žene koje je na to, po Lukinom Evanđelju, potaknuo sam Isus. Najstarije predaje o pasionu bile su poticaj sv. Heleni da prva kao vladarica posjeti mjesta Isusova trpljenja i nastavi ga častiti, pa je tako pridonijela da se križni put razvije u samostalni oblik pobožnosti.

Snažni su poticaji za njom bili u doba Križarskih ratova od 12. do 14. stoljeća. Kad su se križari vratili u svoje domovine donijeli su sa sobom uspomene na Kalvariju, Sveti Grob i ostala mjesta Kristove muke da potaknu vjernike i pokrenu pobožnost mucu Kristovoj. Franjevci su od godine 1312. bili čuvari Kristova groba u Jeruzalemu, pa su i kasnije ostali najveći zagovornici pasionske pobožnosti. Njihova je zasluga i za nastanak križnoga puta u četrnaest postaja.

Sve većem zanimanju za svetopisamska područja pridonijeli su hodočasnici. Oni su ih opisivali za one koji nisu mogli posjetiti mjesta u kojima je Isus živio i umro da im omoguće barem duhovno putovanje u Svetu Zemlju. Jedan je svećenik napisao i objavio molitvenik s takvim sadržajem 1471. godine na holandskom jeziku, u kojemu je prikazao i Isusov križni put u petnaest postaja, a cjeloviti pasion sadržavao je 26 događaja počevši od Zadnje večere. Jedan od glasovitih hodočasnika, Englez William Wey, koji je sredinom 15. stoljeća hodočastio u Svetu Zemlju, opisao je Isusov križni put nazvavši pojedine njegove prizore postajama. Dominikanac Feliks Fabri prvi je opširno opisao Svetu Zemlju koju je posjetio 1483. godine, a njegovo djelo *Evagatorium in Therrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem* objavljeno je 1556. u Ulmu.

Svećenik Christian van Adrichem, pod pseudonimom Christianus Crucis izdao je 1578. u Antwerpenu knjigu *Vita Iesu Christi ex IV Evangelistis breviter contexta*. Objavio je i knjigu s opisom Jeruzalema kakav je bio u vrijeme Kristova života, ne posjetivši nikad Svetu zemlju, već se oslanjao na izvješće jednog hodočasnika. Opisao je Isusov križni put i njegov odlazak u tamnicu (znoji se

---

²⁸ Ferdinand Šerbelj, *Križev pot*. Ljubljana: Nova media, 1994.

krvavim znojem, uhite ga, pred svećenikom Annom, pred svećenikom Kaifom, tuže ga Pilatu, pred kraljem Herodom, Pilat ga sudi na smrt). Na taj način pasion je podijelio na put trpljenja i križni put. Poglavitni je značaj Adrichema što je prikazao trpljenje Kristovo pod križem. Adrichemova je knjižica sa 12 postaja križnoga puta postala popularna po cijeloj Europi. Samo u Italiji njegovo je djelo *Theatrum Terrae Sanctae* doživjelo do 1600. pet prijevoda. Bila je dobro poznata i u Dubrovniku, a poslužila je malobraćaninu Letuniću prigodom sastavljanja njegova *križnoga puta*.

Najviše zasluga za popularizaciju križnoga puta imao je franjevac Leonard iz Porto Maurizija (1676.-1751.). On je, također poznao Adrichemovo djelo i bio je potaknut križnim putem koji se prikazivao u Firenzi. Sa zanosom se prihvatio širenja pobožnosti križnoga puta. Još za života nazvali su ga apostolom križnoga puta. Njegove su predike i zauzeto misionarenje djelovali i na pape Benedikta, Klementa XII. i Benedikta XIV. Njegova knjižica *Via sacra spianata ed illuminata, dopo la dichiarazione di Clemente XII. intorno alla Via Crucis, con istruzioni per praticare con frutto un si santo esercizio*, bila je sve do kasnog 19. stoljeća pretiskana nebrojeno puta.

I iz hrvatskih zemalja odlazili su kršćani na molitvu na božji grob u Jeruzalemu. Neki su putnici opisivali put u svetu Zemlju i druga sveta mjesta. Među tim rijetkim izvješćima pet je starih putničkih opisa svete zemlje.

Prvi je taj put opisao fra Ivan Gondola, franjevac iz Dubrovnika koji je u Svetoj zemlji ostao pet godina i bio gvardijan franjevačkog samostana betlehemskega.

Drugi Hrvat, putopisac Svete zemlje, bio je Bartol Đurđević iz Turopolja, koji je neko vrijeme proveo u turskom roblju.

Sličnu je sudbinu doživio i Juraj Husiz Rasinja kod Ludbrega.

O tom dalekom putovanju zapis je ostavio ostavio fra Jakov Pletikosa iz Skradina, koji je svoje *Putovanje k Jerusolimu g. 1752.* napisao na hrvatskom jeziku. Tamo je živio 8 godina kao gvardijan Svetog Ivana na Gori. (Putopis mu se u rukopisu čuva u Sumartinu na Braču, gdje je umro kao redovnik).

Jedan od najzaslužnijih kustosa Sv. Zemlje i najpoznatiji hrvatski franjevac koji je tamo djelovao bio je Bonifacije Drkolica, kasniji stonski biskup (1564-1581).²⁹ Kustodija Svete zemlje imala je, naime, povlaštenu položaj u franje-

---

²⁹ Ante Šimčik, *Hrvat obnovitelj Božjega groba*. Zagreb: Izdanje Odbora za Svetu zemlju, 1936.

vačkom redu. Njezin život i djelatnost pratile su i pomagale provincije cijeloga reda. I mala dubrovačka provincija dala je s Bonifacijem Drkolicom svoj značajni doprinos. O tome je ostavio zapis *De perenni cultu Terrae Sanctae et de fructuosa eius peregrinatione* (O neprestanom štovanju i plodnom pohađanju Svete zemlje).

Bonifacije Drkolica rodio se na Lopudu (početak 16. st. - 1581.). Kao mladi redovnik odlikovao se učenjem i vladanjem, pa su ga poslali u Pariz, gdje je završio filozofske i bogoslovske znanosti, zatim u Rim, odakle se vratio u Dubrovnik za učitelja u novicijatu.³⁰ No, ubrzo je napustio domovinu postavši redovničkim upraviteljem Svete zemlje, a potom i gvardijanom jeruzalemskim 1551.-1560. Kad je Bonifacije došao u Palestinu, našao ju je u tužnom stanju. Zemlja je bila pod turskom vlašću. Prije njegova dolaska u Jeruzalem franjevci su bili protjerani s brda Siona, a mjesto gdje je Isus imao zadnju večeru bilo je pretvoreno u džamiju.

Velike uspjehe doživio je Bonifacije u očuvanju i obnovi svetih mjesta; svladavši goleme poteškoće obnovio je Sveti grob. On je, naime, bio prvi koji je poslije sv. Helene otvorio Isusov grob i službeno ga pregledao. Postao je time glasovit u čitavom kršćanskom svijetu.

Po povratku u domovinu pripremio je svoje djelo za tisak, datirajući ga u Stonu 30. rujna 1572., gdje je bio biskup. Knjiga je ova vrlo rijetka (Jedan se primjerak čuva u Parizu, a drugi u dubrovačkom Povijesnom arhivu). S Bonifacijem je u Svetu zemlju putovao i portugalski franjevac Pantaleon d'Aveyero, koji je također po povratku napisao putopis *Itinerario da Terra Santa e suas particularidades composto per frey Pantaleam d'Aveyero*, objavljeno u Lisabonu 1539. Franjevac Vlaho Letunić spominje da je otac Alvarij po povratku iz Svete zemlje nacrtao put na Golgotu u više slika, misleći možda na Portugalca Aveyera, Drkoličina suputnika. Bonifacijevo djelo koristili su mnogi katolički pisci koji su pisali o Svetoj Zemlji, zasigurno i domaći autori križnoga puta.³¹

Uz brojne pastoralne, administrativne i diplomatske poslove fra Bonifacije je napisao i knjigu o Sv. Zemlji koju je namijeno pobožnim hodočasnici. Još prije Drkolice Sv. Zemlju pohodili su franjevci: fra Ivan Gundulić (+ 1565.), fra Valentin Bona (+ 1515.), te fra Antun Gozze (+oko 1514.). Nakon ovih prvih, gotovo avanturističkih hodočašća, najviše je dubrovačkih franjevaca

---

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

posjetilo Sv. Zemlju u 18. stoljeću. Bio je to fra Jakov (+1732.), koji je tamo proveo 4 godine, fra Bernardin iz Toulona, svećenik dubrovačke provincije, (+1742.), fra Marin Papa iz Cavtata (+1747.), fra Humilis iz Slanoga (+1747.), fra Valentin iz Gruža (+1752.), fra Eugen Didović (+ 1813. u Jeruzalemu), fra Atanzije Albertini (+1826.).³²

Izvori nam govore da je u 16. i 17. stoljeću pobožnost križnoga puta bila opće poznata. Službena se crkva, međutim, u nju nije uključivala. Tek se krajem 17. stoljeća nešto u tom smislu počinje mijenjati. Promjeni su najviše pridonijeli franjevci, koji su u svom djelovanju iskali potporu Svete Stolice. Njihov ugled kao čuvara svetih mjesta u Jeruzalemu, kao i njihovo djelovanje među narodom, potaknuli su i vrh Crkve. Krajem 17. i početkom 18. stoljeća pape daju oprost križnim putem, a 1731. Klement XII. dopušta da se u crkvi postavi križni put.³³

Prvu je znanstvenu monografiju o križnome putu napisao rotenberški biskup Paul W. Keppler. On je ustvrdio da se križni put razvio u Jeruzalemu, a da mu je konačni oblik dao Adrichom iz 1584. godine. Kepplerovi znanstveni rezultati potvrđivali su već prihvaćena mišljenja o povijesti križnoga puta, dok je engleski jezuit Herbert Thurston 1906. godine pokušao dokazati da je oblik križnoga puta koji se danas prakticira manje plod hodočasništva u Svetu zemlju i čuvanja svetih mjesta a više pobožne domišljatosti belgijskoga karmelićanina Jana Pasche koji nikad nije napustio svoju domovinu.³⁴

Broj postaja Kristove muke bio je promjenljive naravi. Došlo je tako do literarne kontroverzije početkom 18. stoljeća, jer su neki pisci proizvoljno izmislili još postaja. Tek je sredinom 18. stoljeća, kada su učestala hodočasnička putovanja u Svetu zemlju, crkvena vlast odredila 14 postaja Križnoga puta i događaje na koje se vjernici prisjećaju pred svakom od njih. Neki događaji jasno su iščitani iz Evanđelja, drugi su pak plod dramatizacije po principu vjerojatnosti.

Jedan od najstarijih zapisanih tekstova križnoga puta koji danas nalazimo u Dubrovniku jest prijepis pod naslovom *Via Crucis* iz 1762. godine.³⁵

---

³² Pijo M. Peić, »Dubrovački franjevci u Svetoj zemlji.«, *Samostan Male braće u Dubrovniku*. Ur: Josip Turčinović, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Samostan Male braće u Dubrovniku 1985: 257-270.

³³ Avgustin Stegenšek, *Zgodovina pobožnosti sv. Križevega pota*. Maribor: Voditelj 1912: 4.

³⁴ Herbert Thurston, *The Stations of the Cross. An Account on their History and Devotion Purpose*. London, 1906.

³⁵ Rkp. 490 (ASMB).

Karakteristike njegove otkrivaju ženski rukopis. Započinje molitvom u kojoj je djelo skrušenja "Uzit ću na goru od mire ucviljen i od mjesta do mjesta prolijevat ću suze". Naizmjenično slijede postaje križnoga puta i molitve. Rukopisna knjižica s križnim putom zaključuje se (drugim, lošijim rukopisom ispisano) sa dvije varijante pjesme *Stabat mater* na hrvatskom jeziku. Prva nosi naslov *Pláč blažene Gospe*, a druga *Pláč*.³⁶

U inače skromnom književnom doprinosu franjevacu u 18 stoljeću, književna povijest bilježi imena trojice malobraćana, pisaca križnoga puta, i to Timoteja Gleđa kao prevodioca križnoga puta s talijanskog jezika, a Vlaha Letunića i Leopolda Radića kao autore samostalnih književnih djela.

Prijevod križnoga puta Timoteja Gleđa

Timotej Gleđ (1696-1787), sin pučanina, malobraćanin, poznatiji kao prvi prevodilac Metastasija u Dubrovniku, rodio se u Šumetu. U dvadesetoj godini stupio je u franjevački red i propovijedao u mladosti po selima Dubrovačkog primorja. Po povratku u Dubrovnik postao je vikar, a potom i definator dubrovačke franjevačke provincije. Bio je subrat Sebastijana Sladea, koji je zabilježio da je Gleđ preveo *Discorsi scritturali e morali*, opširni zbornik razmatranja za dumne i dramu isusovca Nikole Tolomeia *Ocazione di san Luigi Gonzaga*.

Uz svoj svećenički i pastoralni posao Gleđ je imao vremena baviti se i pisanjem, točnije prevođenjem latinskog i talijanskog jezika na hrvatski.

³⁶ Prva pjesma *Pláč Blažene Gospe* započinje stihovima:

Ucviljena majka staše
 ter žalosno uzdisaše
 blizu križa sinka svoga.
     Kojoj srce žalostivo
     ucviljeno i skončivo
     mač bolesti proljetaše
 Kako tužna i ranjena
 bi tad ona priblažena
 Majka sina jedinoga.
     ka jadaše i cvijeljaše...

Pjesma *Pláč* gotovo je istovjetna varijacija pjesme *Stabat mater*:

Jezusova majka staše
 uz križ bolna ter plakaše
 čim čujaše njen sin raspet...

Gleđevići prijevodi *Metastasija*, datirani 1756. godine, predstavljaju najraniju potvrđenu vezu *Metastasija* s hrvatskom književnošću. Prepjevavao je *Metastasija* na hrvatski pazeći više na smisao nego na pjesnički izraz, kao i barokni roman *Diane* Mlečanina Gianfrancesca Loredana.³⁷ Obogativši lektiru dubrovačkih čitatelja galantnoga stoljeća, Gleđ je istodobno prevodio i religiozna djela.³⁸ Na prijevodni karakter njegova križnog puta upućuje sam naslov: *Put od križa prinessen is latinskoga u jesik slovinski po otzu fra Timoteu Glegh Dubrocjaninu Reda Patriarke Svetoga Franceska prikasan i poklognjen vujetnizima istoga Puta od kixa*. U 18. stoljeću bili su ti religiozni književni radovi praktične naravi na velikoj cijeni, bez obzira što su se u Gleđeviću primjeru, naslanjali na talijanski uzor.³⁹

Predgovor je uputio pobožnim svojim čitateljima "Prigovor boxjem vujetnizima", u kojem govori kako je potrebno slijediti Put od križa. Navodi i njegov sadržaj, a postaje naziva pohođenjima. Tako se u prvom pohođenju prikazuje dvor Pilatov i dvornica u kojoj se Isusu sudilo, predvorje u kojem je bio bičevan, kao i prozor s kojega ga je Pilat pokazao puku s riječima: "Evo čovjeka!" Na isti način slijedi prikaz svih ostalih pohođenja odnosno postaja. Budući da se put od križa tek uvodi među vjernike kao novi oblik pobožnosti, Gleđ upozorava čitatelje na "Nacin sa uciniti Put od krixa illiti Put bolexglivi jur ucionen u Jerusalemmu od nascenga umorena Jesusa". Slijede potom molitve i razmišljanja, prema predlošku napisanom na talijanskom jeziku. Na koncu je dulja pjesma posvećena sv. Petru, sastavljena iz osmeračkih sestina, za koju nije jasno je li talijanski prijevod ili njezino autorstvo treba pripisati Gleđu.

Križni put Vlaha Letunića

Vlaho Božov Letunić (1745.-1799., Napulj), fratar malobraćanin, rođen u Mihanićima, bio je poznat kao veliki štovatelj Kristove muke. U dubrovačkoj Maloj braći vodio je pobožnost puta od križa i za tu prigodu sastavio knjižicu (2. studenog 1767.), jedino svoje književno djelo sakralne naravi, *Put sveti od križa aliti put bolesni našega Spasitelja od kuće Pilata do gore od Kalvarija*,⁴⁰

³⁷ S.P. Novak, »Pietro Metastasio: 439-468.

³⁸ Petar Kolendić, »Loredanova *Diane* u prijevodu Timoteja Gleđa.«, u: *Iz starog Dubrovnika*. Beograd: Srpska književna zadruga, sv. 388, 1964: 231-234.

³⁹ S.P. Novak, »Pietro Metastasio: 446.

⁴⁰ Rkp. 1069 (ASMB).

objavljeno u Jakinu 1768. Knjižica je bila praktične namjene i zasigurno jedna od prvih takve naravi u nas. Unio je u tekst svoja razmišljanja, ali i osjećajne, duboko proživljene molitve u kojima se otkriva njegov literarni talent.⁴¹ Ova knjižica bila je izuzetno popularna sve do našeg vremena, doživjevši i u 20. stoljeću tri izdanja.⁴²

U predgovoru izdanja iz 1909. godine piše izdavač Franjo Jurić: "I, Bože, s kolikom gorljivošću bezbroj kršćanskih duša činilo je i sada čini tu spasonosnu zabavu iz knjige o. Vlaha! Svak se je jagmio, svak je tražio ovaj križni put i evo godinama ponestade i zadnjeg tiska..."

Jurić navodi da se Letunić školovao u Italiji.⁴³ Po povratku je postao značajan propovjednik koji je šibao mane i uznosio kreposti kršćanskog života.⁴⁴ Boraveći u franjevačkom samostanu u Slanom sukobio se s gvardijanom koji ga je potom lišio svake časti i službe u Redu. Ojađen napustio je domovinu i povukao se u jedan samostan u blizini Napulja, gdje je i umro 1799.⁴⁵

Njegova knjižica nosi posvetu, prema običaju toga vremena, a naslovio ju je "prisivjetlomu i pričestitomu gosparu Lukši Dominiku Pala Gozze, od vladalaca grada Dubrovnika".

Umjesto predgovora slijedi objašnjenje o tome što sadržava knjižica, pa kaže:

"Način za uredno činiti Put sveti od križa koji je neizrečenijem proštenjima urešen a po zemljami krstjanskim svud u običaju s mnogom koristim duša pravovijernijeh; ja sam s mojijem slabijem perom u slovinski naš jezik malo dana prije složio. Moje starješine kojijeh slušat imam, zapovijedaju mi da ti malahan moj trud očita učinim; i da on iz ruka mojijeh prođe u ruke svijeh onezijeh koji ščudu bogoljubnos svoju, čineći rečeni put, lasno zabavljati. Zato

⁴¹ U Zagrebu 1909; *Sveti križni put*, popravio i autentičnim dekretima popratio o. Franjo Jurić, u Dubrovniku 1914. i 1920. godine.

⁴² Vlaho Letunić, *Sveti križni put*. Zagreb: Hrvatsko katoličko tiskovno društvo 1909.

⁴³ P. J. Šafařík, *Geschichte der südslavischen Literatur* II, Praha, 1865: 48, 251.; Šime Ljubić, *Ogledalo slavjansko*, II: 463; B. Rode, *Necrologium*, br. 786 (ASMB); M. Pantić, »Književnost Dubrovnika i franjevci: 349, 360, 365.

⁴⁴ M. Pantić, »Književnost Dubrovnika i franjevci: 293-320.

⁴⁵ Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*. I, Ragusa: Antonio Martecchini, 1802; II, Ragusa: Antonio Martecchini, 1803: 304; Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna: Lechner Librajo, Zara Battara e Abelich Libraj., 1856.: 263; Š. Ljubić, *Ogledalo književnosti jugoslavjanske*: 466; B. Rode, *Necrologium* br. 744; M. Pantić, »Književnost Dubrovnika i franjevci: 344.

držan bivši sam činit ga u Mlecijem pritiještiti ne mogu s boljim i srećnijem imenom darovat njega i zaštititi, nego Vašega gospostva prisvijetloga, ljubavi kojega i dobročinstva toliko sam držan ja sa svijem svojijem Redom. Poklon ovi malahan jes, ali govorim Vam ono što reče i sv. Petar hromomu onomu siromahu: *Srebra i zlata ja neimam, nu što imam davam tebi*. Pače, zlo rekoh da malahan dar ovo je; bogoljubnos Vaša, cijeć koje u cijeni ste tolikoj i od tolikoga izgleda Gradu našem i svoj Dubrovačkoj državi, videći da listi moji, zasve kraci i neumjetni uzumnožit imaju slavu Spasitelja i Gospodina našega Jezusa Isukrsta i da će sved koju koris u kojoj duši pravovjernoj učiniti, dostojat će se i ovu stvar malu za dragu cijeniti, za dragu primiti, za dragu zagrliti. Utoliko, prosim ja Vašemu gospostvu prisvijetlomu sve blagoslove nebeske, dug život, a nakon njega blaženo vjekuvječanstvo.”

Nakon toga ima potrebu objasniti čitatelju što znači *Put od križa*, pa tako prvo poglavlje nosi naslov “Što hoće rijet Put od križa?”

Slijedeće poglavlje govori o počecima ove pobožnosti, koje Letunić povezuje s obilaskom Blažene Djevice mjesta Isusova trpljenja. Ono otkriva da je Letunić dobro poznao dotadašnju literaturu posjetilaca Svete zemlje. Marija je, potresno nabraja Letunić, obilazeći mnogo puta ta mjesta, mogla sama sa sobom ovako govoriti: “Ovdi bi izušćena nepravedna osuda prema momu pravednomu sinu, ovdi prohodeći naprijed vidjela sam ga svega krvava, svega gnusna i modra gdje se trese, gdje se jedva drži na nogama, noseći krunu od drača na glavi...”, navodeći da tako piše Adrikomio (prethodno spomenuti Adrichem, op. a.) u 123. poglavlju njegova opisa novog Jeruzalema. Tako je Djevica Marija prva promicateljica puta od križa, zaključuje Letunić. Spominje i kraljicu Helenu koja je obnovila tu pobožnost (ne navodeći ime svog malobraćanskog prethodnika Drkolice koji je prvi poslije sv. Helene otvorio Kristov grob), istaknuvši zasluge franjevaca i njihova utemeljitelja sv. Franje, kao hodočasnika u Svetu zemlju i čuvara svetog groba. Spomenuo je i Papinu odredbu o pobožnosti križnoga puta, koja se iz Njemačkih zemalja, Francuske i Španjolske proširila po svim kršćanskim zemljama, pa i u Americi.

Križni put, kako ga je napisao Letunić, sastoji se od molitava, pjesme koju u obliku antifone pjeva zbor i ostali puk, te razmišljanja o Isusovu trpljenju. Svaka od 14 postaja sadrži uvodnu i zaključnu molitvu i razmišljanje o dijelu Isusova križnog puta koji je predočen dotičnom postajom. Letunićev *Križni put* zaključuje se s nekoliko strofa pjesme *Stabat mater*, koje naizmjenično otpjevaju zbor i narod, te očenašem naposljetku.

Razmišljanja su živopisna i dojmljiva, pisana s puno osjećajnosti i realizmom pučke jezične fraze: “Ovdi treće postanje prikaživa kako tvoj priucviljeni

Otkupitelj oslabjen rad tolikoga nepristavna prolića krvi, pridušen teškijem drvom i potisnut od one nemile čeljadine, pade prvi put pod križem.”

I molitva Letunićeva prožeta je snažnom osjećajnošću koja poprima gotovo ekstatične vrijednosti: “A što su drugo, propeta moja ljubavi, ovi tvrdi čavli koji te pribijaju, nego neharnos i otvrdnuće srca moga?”

Apostrofom postiže Letunić snažnu povezanost između motiva, sebe i čitatelja. Ona stvara i dinamičnu slikovitost teksta, jer njome započinje kontinuirani proces metaforiziranja. Koristeći apostrofu u prikazu muke Gospodine, pisac je izbjegao distanciranu i objektivnu naraciju, a dramatični događaj predodčen je kao da se odvija pred očima čitatelja. Na taj se način i čitatelj uvlači u priču, a događanje se odvija kao dramatizacija muke Kristove.

Zanimljivo je da je autor pjesme *Stabat mater* koju donosi ovdje Letunić nitko drugi do Pero Bošković stariji brat Ruđera i Anice Bošković, premda Letunić nigdje ne spominje njegovo autorstvo.

Put od križa Leopolda Radića

Leopold Radić rođen je u Cavtatu 5. veljače 1735. godine. U Dubrovniku je 1750. ušao u franjevački red promijenivši svoje krsno ime Frano. Bogoslovnu naobrazbu stekao je u Italiji. Predavao je filozofiju kao lektor u Lucci. Iskazao se kao propovjednik na hrvatskom i na talijanskom jeziku, s posebnim žarom i snagom riječi. Imenovan je za kustosa i definitora. Bio je poznat i kao jedan od poštovalaca Srca Isusova. Odabran je da pozdravi novog dubrovačkog nadbiskupa Ivana Pugliesija prilikom njegova svečanog dolaska u dijecezu, a njegova svečana latinska oracija objavljena je neposredno poslije toga 1770. u Anconi. Umro je mlad, s tek navršениh 47 godina, obavljajući propovjedničku službu daleko od svoje domovine, na jonskom otoku Leukasu, 1782. godine.

Ovako o Lepoldu Radiću govori Anica Bošković u jednom pismu bratu Ruđeru: “Bio je š njim za kumpanja neki fratar iz Captata što se zove Radić, koji je bio 6 godišta u tvojoj Lucchi, ma ne kad i ti, ali te pozna. I on je izvrstan u svaki konat.”⁴⁶

---

⁴⁶ Vladimir Varićak, »Drugi ulomak Boškovićeve korespondencije.« *Rad JAZU* 193 (1912): 185.

Iza Leopolda Radića ostala je knjižica vjerskih uputa, molitava i pjesama pod naslovom *Rukolisti duhovni*.⁴⁷ Objavljena je u Livornu 1776. godine, s posvetom hvarskobračkom biskupu Ivanu Petru Riboliju i naznakom da sadrži “bogoljubna djela za dobro se ispovidjet i pričestit” i “ponukovanja na pokoru”. Ta pobožna literatura bila je namijenjena poduci vjernika. Drugi dio knjige, međutim, sadrži *Put križa*, pobožna razmatranja i upute kako se moliti.

Ovaj molitvenik raznovrsna sadržaja pokazuje da ga je sastavio naobražen i nadahnut pisac. Umijeće književnog govora iskazuje Radić u razmišljanjima u kojima pokušava proniknuti u “vjekovite istine”, nerijetko postavljajući retorička pitanja. Njegov pjesnički jezik slikovit je i metaforičan. Koristeći apostrofu obraća se Djevici Mariji intimiziranim tonom: “...o Marija za sveto ime tvoje budi meni Marija i svijetli meni koji brodujem po pogibnu moru ovega svijeta...”; “Moj Jezuse, svjetlosti nedohitna, i prilijepi uresu Raja, koji si se dostojno za tri dni bit pokopan u tmastu grobu.” Neobičnim metaforičkim kombinacijama i konstrukcijama metafora je u ovim primjerima oslobođena stereotipnosti, iako su posrijedi tradicionalni topisi.

Frazeologija pučkog pjesništva koju pisac obilato koristi tipična je za barokne pisce u Dubrovniku, za Ivana Gundulića, Điva Bunića, Ignjata Đurđevića. Baroknu tamu njihova pjesničkog ornatusa zamijenila je, međutim, u Radića rokokoovska svjetlost.

Književna vrijednost Radićeva književnog djela očituje se u lijepom i bogatom jeziku kojim se obraća Bogu i Blaženoj Djevici, u doživljavanju grijeha i iskrenosti kajanja.

Iako u motivsko-tematskom pogledu slijedi tradiciju srednjovjekovne hrvatske književnosti, *Put križa* Leopolda Radića s pjesmama i molitvama uzvišena sadržaja i baroknih ukrasa te s gnomski uobličanim uputama kako častiti i slijediti put križa (“Ako budeš dobrovoljno nosit tvoj križ, on će nosit tebe...Ako ometneš od tebe jedan križ, besumje naći ćeš drugi..”), izdvaja se iz vjersko-prosvjetnih i molitvenih djela nabožnih pisaca 18. stoljeća.⁴⁸

Sadržaj križnog puta kao pobožnost i kao molitvena forma uvjetovan je kalendarskom i liturgijskom situacijom. Pragmatičnost križnoga puta pridonijela je njegovoj rasprostranjenosti i prisutnosti među pukom. U njemu se izmjenjuju molitve pisane u prozi, ali i stihovi u kojima je obraćanje vjernika

⁴⁷ *Rukolisti duhovni*. U Livornu, po pritješnicim mudrokolišja, 1776.

⁴⁸ Josip Mihojević, »Leopold Radić«, u: *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu* (antologija), Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994: 686-690.

raspetom Kristu ili njegovoj majci odjenuto drukčijim stilskim ruhom.

Križni put otvara prostor meditacije. Četrnaest se puta ponavlja oblik, navedena je tema, njeno se prikazivanje promatra na slici, riječima tumačeći i ocjenjujući izriče se njezin sadržaj. Slijedi potom molitva. Ponavljanje molitvenih sadržaja vodi u dubinu meditacije. Sve je, naime, usredotočeno na Kristovu muku koja budi sažaljenje a zatim ga pretvara u kajanje.⁴⁹

Križni putovi dubrovačkih književnika donose tako tipičnu baroknu temu prezira ovozemaljskih uživanja i prolaznosti života.⁵⁰ Pesimizmom baroka oni iskazuju osudu zemaljskom životu i njegovim užicima. Navodeći riječi svetoga Bonaventure, Letunić naglašava da bogoljubno razmišljanje o Kristovoj mucu "...odlijepit će od svih svjetovnijeh raskošja i od svih zlijeh pohlepa tvoje će srce razlučiti...", koji su dostojni svakoga prezira, jer je samo duhovnost ono što čovjeka uzdiže iz ništavila. Ono za čim se teži jest unutaranja radost, jer je polazište emocija, a ne opservacija. Kristovo tijelo očituje se i kao simbol elemenata duha, kao alegorija. I ne samo Kristovo tijelo: alegoriji se pribjegavalo u nastojanju da se apstraktni pojmovi teško shvatljivih vjerskih dogmi, kao što su milosrđe, grijeh, smrt ili pravda približe pučanstvu. Ali Krist se ovdje otkriva ponajprije kao čovjek koji pati od zemaljskih muka, a njegovu majku razdire patnja zemaljske žene za djetetom koje umire:

"...razmisli kojom mukom ugleda Jezus svoju plačnu majku i koju boles podnese žalosna majka videći Jezusa tako pogrđena, puna modrica, krvi i rana..."

Aspekt pisca nije ovdje dominantno poetički, već je prije svega retorički, upućujući čitateljstvo na pojedinosti na koje se sam usredotočio, kao što je njegova uciviljena majka odnosno dijelovi njegova izmučena tijela ili pak likovi koji prate Isusa na njegovu putu smrti. Time se posve razbija literarna iluzija.

Pasijska tematika u 18. stoljeću nije slučajna: Barok je donio sa sobom pesimističke doktrine, bol, prezir tijela i zemlje, ništavilo ljepote i smrt kao spasenje. Zasiurno nije slučajna ni činjenica da je upravo u Dubrovniku bila tako popularna pobožnost križnoga puta. Dubrovnik je u to vrijeme bio neizbježno mjesto predaha na putovanjima prema jugoistoku, i do Svete Zemlje. Jedan od razloga razvijene pasionske pobožnosti u Dubrovniku, pa tako i pasionskog motiva u književnosti, bila je prisutnost franjevačkog reda u

---

⁴⁹ Klemens Tilmann i Hedvig-Teresia Von Peinen, »Bit i stupnjevi.«, u: *Kršćanska meditacija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1983: 43-44.

⁵⁰ M. Pantić, »Književnost Dubrovnika i franjevci: 338.

Dubrovniku, gdje je imao važnu vjersku i društvenu ulogu. Franjevci su, naime, prisutni u Dubrovniku još za života svoga utemeljitelja sv. Franje. Dubrovački samostan Male braće bio je najvažniji samostan na jugu prvotne i stare redovničke pokrajine Sclavoniae koja se protezala od Trsta do Drača. Tradicija govori o tome da je utemeljitelj franjevačkog reda na proputovanju u Svetu Zemlju boravio u Dubrovniku. Gospodinova muka na križu bila je plod njegove osobite ljubavi i štovanja, pa su tu vrstu pobožnosti na osobit način iskazivali članovi franjevačkog reda.

Relativna blizina s područjem Svete zemlje na Bliskom Istoku i dubrovačka orijentiranost pomorstvu bili su poticajni relativno čestim putovanjima dubrovačkih franjevaca u Svetu Zemlju. Posjetitelji Svete zemlje nisu samo bili dubrovački svećenici, već i svjetovnjaci. Tako čitamo u posveti knjige Sebastijana Slade uglednom Ivanu Grmoljezu da je taj Dubrovčanin i konzul na Cipru bio vitez Svetoga groba. Dubrovnik je uz to bio grad na obali Jadrana u koji su često stizali učeni posjetitelji iz inozemstva, s kojima su domaći razmjenjivali informacije i saznanja. Tako se u Dubrovniku neposredno nakon njegovih početaka u Europi, počeo ne samo prakticirati *put od križa*, uz prevedeni molitveni sadržaj iz talijanskih i latinskih predložaka, već su i domaći autori nadahnuto pristupali toj liturgijskoj i književnoj zadaći na način prilagođen puku, prema molitvoslovnom obrascu, ali otkrivajući usput i vlastiti emocionalni stav, iskazujući svoje književno nadahnuće.

THE PASSION THEME IN THE EIGHTEENTH-CENTURY CROATIAN LITERATURE OF DUBROVNIK

SLAVICA STOJAN

Summary

Over the centuries, the theme of Christ's death has inspired profound and passionate piety as a path to the understanding and interpretation of his mystical suffering, which consequently acquired human character. Religious experience had its fruits in literature, too. The Passion theme was introduced into Croatian literature by anonymous authors as early as the fourteenth and fifteenth centuries. It was further developed by the writers of the sixteenth century, who maintained the medieval mysticism and asceticism of the earlier period. The authors of the eighteenth century fashioned themselves after this literary tradition, its poetic standards and even verbal elaboration, embellishing thus the literary form with their own poetic individuality, as did Anica and Pero Bošković. The literary history of the eighteenth century traces but a few names among Franciscans, three of whom are worth singling out. Timotej Gleđ, the translator and Vlaho Letunić and Leopold Radić as authors, all of whom are brethren of the Friars minor in Dubrovnik, conceived literary and aesthetic forms based on the *via crucis*.